

**В. П. Якубовський**

викладач кафедри права і публічного управління

ЗВО «Університет Короля Данила»

ORCID ID: 0009-0003-5169-3484

## ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: СУТНІСТЬ, КЛЮЧОВІ ОЗНАКИ ТА РОЛЬ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Метою дослідження є визначення сутності громадянського суспільства, його ключових ознак та ролі в сучасному світі, а також аналіз впливу громадянських ініціатив на соціальні, політичні та економічні процеси в умовах глобалізації та демократичних перетворень. Стаття детально розглядає поняття громадянського суспільства, його роль у сучасному світі та основні ознаки. Автор пропонує комплексне визначення громадянського суспільства, підкреслюючи його динамічний характер та важливість для демократичного розвитку суспільства. Аналізуючи різноманітні аспекти громадянського суспільства, автор виокремлює його ключові ознаки, такі як активна участь громадян у громадському житті, розвиток громадських організацій, наявність механізмів громадського контролю та високий рівень соціальної довіри. Особлива увага приділяється ролі громадянської активності та волонтерства як рушійних сил розвитку громадянського суспільства. Далі, автор досліджує функції громадянського суспільства у сучасному світі, зокрема його роль у зміцненні демократії, захисті прав людини, сприянні соціальній справедливості та сталого розвитку. Громадянське суспільство розглядається як важливий посередник між державою і громадянами, який забезпечує баланс інтересів різних соціальних груп. Крім того, стаття аналізує роль громадянського суспільства у подоланні сучасних глобальних викликів, таких як кліматичні зміни, економічна нерівність та міграційні кризи. Автор підкреслює, що громадянське суспільство може стати ефективним інструментом мобілізації суспільства для вирішення цих проблем. Наукова новизна дослідження полягає в комплексному підході до аналізу громадянського суспільства, який поєднує теоретичні розробки з емпіричними даними. Автор пропонує оригінальне бачення ролі громадянського суспільства в контексті сучасних глобальних викликів, акцентуючи увагу на його потенціалі для створення більш справедливого та сталого світу. Результати дослідження мають важливе значення для розробки державної політики у сфері розвитку громадянського суспільства, а також для діяльності громадських організацій. Отримані дані можуть бути використані для розробки програм підтримки громадянської активності, зміцнення соціальної когезії та підвищення рівня довіри в суспільстві.

**Ключові слова:** громадянське суспільство, демократія, соціальні зміни, правова держава, громадський контроль, соціальна справедливість.

**Постановка проблеми.** Дослідження теми громадянського суспільства полягає у необхідності глибокого розуміння його сутності, визначення ключових ознак та ролі в сучасних умовах. Незважаючи на активний розвиток громадянських ініціатив та організацій, існує проблема чіткого окреслення меж і функцій громадянського суспільства в контексті взаємодії з державою та бізнесом, а також ефективності його впливу на суспільні та політичні процеси в умовах зростаючої соціальної нерівності, глобалізації та викликів демократії.

**Стан дослідження** теми громадянського суспільства відзначається значною увагою

з боку науковців у галузі політичних наук, соціології та права, зокрема Н. Бусова, О. Горбань, С. Іщук, А. Колодій, С. Соляр, В. Цвих та інші. Сучасні дослідження зосереджуються на визначенні теоретичних основ громадянського суспільства, його структури, функцій та впливу на політичні процеси.

**Метою дослідження** є визначення сутності громадянського суспільства, його ключових ознак та ролі в сучасному світі, а також аналіз впливу громадянських ініціатив на соціальні, політичні та економічні процеси в умовах глобалізації та демократичних перетворень.

**Виклад основного змісту.** Сучасна наука визначає поняття "громадянське суспільство" як

“механізм соціальної взаємодії, що складається зі сфери особистого (особливо родини), різноманітних об'єднань, суспільних рухів і публічної комунікації. Громадянське суспільство означає також цінності, відмінні від національних та соціальних. Більше, ніж це роблять націоналізм чи соціалізм, громадянське суспільство – деякі його форми – цінує плюралізм, самообмеження і самоосмислення. Громадянське суспільство розуміють як місце соціальної дії, відносно автономної від держави” [3, с. 163].

За кілька сот років своєї історії термін “громадянське суспільство” став полісемантичним: у багатьох країнах впродовж усіх епох йому було надано різних значень. Тому перед дослідниками постали завдання: 1) точніше окреслити нормативний зміст поняття “громадянське суспільство”, визначити, що воно являє собою як ідеальний тип; 2) визначити його “межі”, відокремивши від інших суспільних феноменів заради операціоналізації поняття та емпіричного дослідження явища; 3) вивчити моделі громадянського суспільства через з'ясування його спільних і відмінних рис у різних країнах. Виконанню цих завдань сприяє періодизація розвитку ідеї і практики громадянського суспільства, прийнятним варіантом якої можна вважати три стадії, виокремлені Дж. Александером й умовно названих ним “громадянським суспільством –I, –II, –III” [12]. Під суспільством першого типу автор цієї класичної теорії розвитку громадянського суспільства розуміє буржуазні спільноти, що утвердились у Західній Європі у 18 - першій половині 19 ст., економічною основою для функціонування яких послужив середній клас, представники цього суспільного прошарку володіли матеріальними ресурсами, не маючи аристократичного походження. У суспільствах другого типу, виникнення яких хронологічно співпало із періодом зародження національних держав у Європі, тобто серединою 19 ст., першочерговими стали громадянські права і свободи, що мали політичне підґрунтя. З часом цей етап завершився з початком Першої світової війни у 1914 р. Суспільства третього типу почали формуватися після Другої світової війни і продовжують розвиватись у наш час мають своїм аксіологічним фундаментом плюралізм передусім щодо світоглядних питань.

Застосувавши термін *societas civitas* (пізніше: *civil society* – цивільне суспільство) для означення нових суспільних порядків, що утверджувалися на їхніх очах, мислителі Нового часу

започаткували властиве й нинішнім концепціям громадянського суспільства протиставлення суспільства і держави, їх трактування як певного типу антиномію, за допомогою якої суспільна система описується як поділена на дві взаємопов'язані та взаємозумовлені, проте відмінні і, в ідеалі, автономні сфери: політичну і громадську (соціальну, соціетальну). Життя в останній ґрунтується на ідеях індивідуальної свободи громадян та автономності громад, їхньому праві творити спілки та асоціації, захищати свої інтереси, запобігати або протистояти можливій сваволі державних посадовців. Ранні концепції громадянського суспільства наголошували на економіці як його головній складовій частині.

Характеризуючи сутнісні ознаки концепту громадянського суспільства на сучасному етапі, зазначимо, що нашому розумінню його екзистенції найбільше відповідає точка зору, згідно якої ї є такі основні сфери суспільного життя: публічна сфера (тобто сфера реалізації загального суспільного інтересу, а тому — сфера функціонування публічної влади), економічна сфера (в якій відбувається реалізація суто економічних інтересів і розвиток якої є можливим як за умови наявності громадянського суспільства, так і в умовах його відсутності або слабкості), сімейна сфера і, нарешті, громадська сфера, тобто сфера вільної комунікації членів суспільства з метою реалізації певного спільного інтересу, сфера реалізації свободи. У дещо інших термінах цей самий підхід подано в колективній монографії «Політична система і громадянське суспільство», автори якої вказують на чотири основні сфери громадянського суспільства: політична – це відносини, що виникають у зв'язку із задоволенням політичних інтересів і свобод шляхом забезпечення участі громадян у різного роду партіях, рухах, державних і громадських справах, асоціаціях; економічна – це економічні відносини і насамперед відносини власності; соціальна – це утвердження середнього класу; духовна – це віддзеркалення процесів функціонування і розвитку громадянського суспільства у суспільній та індивідуальній свідомості у вигляді наукових теорій, концепцій і у формі буденної свідомості, життєвого досвіду, традицій [7, с. 37].

Такий підхід відповідає «габермасівській» ідеї, за якою громадянське суспільство покликано здійснювати контроль як за державою, стримуючи її в зазіханні на особисту, політичну, культурну, громадську свободу громадян, так

і за капіталом. «Те, що мається на увазі під «громадянським суспільством» сьогодні, за контрастом зі змістом марксистської традиції, більше не включає [в себе] економіку, засновану на приватному праві і керовану за допомогою ринку праці, капіталом і товарами. Швидше за все, воно складається з тих неурядових і неекономічних зв'язків і добровільних асоціацій, які втілюють комунікаційні структури публічної сфери в суспільному компоненті життєвого простору («life world»)» [14, р. 366].

За такого підходу з інституційної точки зору до громадянського суспільства належать «недержавні та позаекономічні союзи на добровільній основі». Отже, за вказаним підходом, «суспільне життя в сучасному світі поділяється на три різні сфери — державу, економіку і громадянське суспільство», а громадянське суспільство являє собою «підсистему суспільства як цілого, яка наближається до соціальної (соцієтальної) сфери суспільного життя, напряду не пов'язану з економічно-виробничою та державно-управлінською його сферами» [6, с. 149]. Вказану типологію підходів до розкриття природи громадянського суспільства сьогодні можна доповнити поглядами прибічників цієї точки зору, що громадянське суспільство — це не тільки та сфера відносин, яка існує в межах національної держави, а й більш глобальна сфера, сфера так званого глобального громадянського суспільства [8, с. 277].

Наприкінці ХХ ст. соціологічний лексикон поповнився новим терміном «глобалізація», утвореним від французького слова *global* — глобальний (такий, що охоплює усю земну кулю, всеосяжний). Після впровадження в науковий обіг поняття «глобалізація» широко використовується в соціальних науках для позначення проблем, реальностей, процесів і явищ планетарного масштабу [9, с. 7].

Важливо також проаналізувати комунікативний підхід, відповідно до якого громадянське суспільство становлять будь-які форми комунікації членів суспільства для реалізації певних спільних інтересів. Як ми вказували, на противагу можливості включення форм активності, що засновані на спільному економічному інтересі, доволі активно висловлюється думка, за якою об'єднання, що мають за мету отримання прибутку, не можуть вважатися частиною громадянського суспільства, адже «економіки товарного виробництва схильні до руйнування структур громадянського суспільства, всередині якого вони функціонують і від якого зале-

жать у своєму самовідтворенні» [2, с. 26]. За такого підходу політичне, економічне та громадянське суспільство розглядаються як три сфери відносин. Політична сфера складається з політичної еліти та конкуренції серед неї за владні пости. Економічне суспільство стосується безлічі ділових організацій, що прагнуть отримати прибуток. Громадянське суспільство — це сфера організацій, груп та асоціацій, формально створених, захищених законом, з незалежними керівними органами та добровільним членством пересічних громадян. Таким чином, відстоюється точка зору, яку ми віднесли до третьої групи підходів, заснована на ідеї щодо необхідності концептуального відокремлення громадянського суспільства як організаційної основи публічної сфери не тільки від держави, а й ринкової економіки [1, с. 18].

На наш погляд, в основі розуміння суспільних інститутів мають лежати певні єдині вихідні ознаки, що розкривають їх природу і дозволяють зрозуміти їх роль у суспільному житті. Відповідно громадянське суспільство як суспільне явище визначається через таку сутнісну ознаку, як заснованість на певному спільному інтересі комунікації учасників суспільних відносин, що реалізується поза сферою родинних відносин і поза сферою реалізації публічної влади. Це «простір непримусової людської асоціації» [5, с. 67]. «Неважливо: створюється конкретне об'єднання для отримання прибутку чи для досягнення будь-якої іншої мети. Ключова ознака тут — добровільність нашої участі в ньому» [13].

„Фактичне дотримання” так званого спонтанного порядку де-факто виступає сутністю, „матерією” громадянського суспільства. На вивчення „матерії” спрямовані зусилля багатьох дослідників громадянського суспільства, в тому числі й українських. Так, А. Колодій [5] та О. Хуснутдінов [Хуснутдінов [10] основну увагу зосереджують на неурядових організаціях, а В. Цвих [11] — на професійних спілках. Такі дослідження є важливим елементом концепції громадянського суспільства. Але, здійснюючи їх, слід пам'ятати, що за „фактичним дотриманням”, за „матерією” громадянського суспільства має стояти щось, що, за логікою протиставлення, можемо назвати (відходячи від термінології Ф. Хайека) — „духом” громадянського суспільства. При дослідженні громадянського суспільства важливо не забувати цієї обставини. Оскільки не все, що ми можемо сприйняти за формою як „матерію” громадян-

ського суспільства, є нею насправді, оскільки не все це є „проявом” його „духу”.

Особливість „фактичного дотримання” полягає в тому, що воно залежить від конкретних фактів, до яких застосовуються правила „спонтанного порядку”. Отже, дві обставини впливають на зміст і форму „матерії” – „дух” (спонтанні правила) та конкретні факти, до яких вони застосовуються. Звідси й різноманітність „матерії” громадянського суспільства, яку можемо спостерігати у вигляді міжперсональних відносин людей, відносин у рамках певних організацій, участі в них та ставлення до них, участі в масових колективних акціях. Особливістю „правил” всіх спонтанних порядків є те, що вони застосовні до невизначеної кількості конкретних фактів. Це відбувається тому, що вони не є чіткими; вони регулюють діяльність взагалі, а не якусь певну діяльність. Вони, загалом кажучи, є абстрактними. Люди, які підкоряються цим правилам, діють в різних обставинах і застосовують ці правила стосовно різних фактів. Звідси, із взаємодії правил та оточуючої нас різноманітної реальності, і виникає різноманітність „проявів” громадянського суспільства. До них можна віднести, зокрема, такі явища, як благодійництво, неурядові організації, мітинги тощо.

Тезу про різноманітність „проявів” громадянського суспільства можна зустріти і у А. Колодій, яка говорить, що конкретний тип громадянського суспільства залежить від „сфери пріоритетного самовияву вільних індивідів та форми участі у вирішенні суспільних справ” [5, с. 71]. Можна припустити, що в різний час та в різних регіонах світу, зважаючи на різницю в умовах життя людей, на різницю в конкретних фактах, до яких застосовувалися і застосовуються правила, існували різні „прояви” громадянського суспільства. Вони виникали і зникали відповідно до змін, що відбувалися у світі. Саме завдяки цьому громадянське суспільство має „історичні (часові) та національні (просторово(географічні) різновиди.

Наприклад, виникнення такого явища, як глобалізація, призвело до виникнення міжнародних неурядових організацій. І оскільки ми не можемо точно спрогнозувати умови нашого майбутнього життя, то не можемо спрогнозувати, якими будуть і „прояви” громадянського суспільства в майбутньому. Поширеність на певному часовому відтинку якогось із „проявів” громадянського суспільства можна пояснити його ефективністю. На нинішньому етапі

розвитку громадянського суспільства виділився, наприклад, такий його „прояв”, як неурядові організації.

При визначенні концептуальних засад сутнісного розуміння громадянського суспільства Дж. Коен та Е. Арато здійснюють чіткий розподіл між цією та суміжними категоріями – економічним та політичним суспільствами. Як політичне суспільство (сфера діяльності партій, політичних організацій та органів публічної політики), так і економічне суспільство (що складається із організацій, що зайняті у процесі виробництва та розподілу матеріальних благ) виникають на основі громадянського суспільства, їх об’єднує ряд спільних організаційних та комунікативних форм, вони інституціоналізуються на основі політичних і економічних прав, що стоять на сторожі громадянського суспільства. Разом з тим, політичне та економічне суспільство не можуть дозволити собі поставити стратегічні та інструментальні критерії в залежність від характерних для громадянського суспільства типів нормативної інтеграції а відкритої комунікації. Саме з таких мотивів, дослідники наполягають на посередницькій ролі політичного суспільства між громадянським суспільством та державою, а економічного – як посередника між громадянським суспільством та ринковим устроєм. Окремим досягненням вказаних авторів у теорії громадянського суспільства візія категорії «громадянське суспільство», адже ними було модифіковано його зміст та запропоновано два його підходи до розгляду такої категорії. Дж. Коен та Е. Арато пропонують розглядати громадянське суспільство як інститут (зрілу, інституціоналізовану форму) і як рух (початкові стадії зародження, відродження, становлення) [15, р. 118].

Дослідник громадянського суспільства С. Іщук, визначаючи цю категорію, вказує, що громадянським суспільством є сукупність недержавних інститутів, організацій та об’єднань, що діють у публічній сфері. Структури громадянського суспільства порівняно із іншими структурними утвореннями є автономними від держави, створені в результаті ініціативи «знизу», а також характеризуються добровільною участю їх членів. Аналізуючи суспільну структуру, автор вказує, що громадянське суспільство займає соціальний простір між рівнями держави та домогосподарств. При цьому С. Іщук визначає ряд передумов для розвитку громадянського суспільства, які по суті впливають на визначення змісту такої категорії. Серед таких умов: наявність публічного простору, який

допускає вільну інституціоналізацію суспільних сил; 2) суспільна (публічна) комунікація, яка не контролюється державою; 3) наявність ринкової економіки та захист права власності [4].

**Висновки.** Таким чином, громадянське суспільство відіграє важливу роль у зміцненні демократії, забезпеченні прав людини та розвитку соціальної справедливості в сучасному світі. Його ключові ознаки, такі як активність громадян, незалежність від держави та бізнесу, а також здатність до впливу на прийняття рішень, роблять його важливим елементом суспільних і політичних процесів. У відповідь на сучасні виклики, такі як глобалізація, екологічні проблеми та соціальна нерівність, громадянське суспільство виступає каталізатором соціальних змін і сприяє розбудові стійких демократичних інституцій, що робить його надзвичайно актуальним для подальших досліджень і практичної реалізації.

#### Список використаної літератури:

1. Бусова Н. А. Суспільна раціоналізація і право у процесі модернізації : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків., 2005. 32 с.
2. Горбань О. В. Громадянське суспільство: ідея та механізм її здійснення (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... д-ра філософ. наук : 09.00.03 Тавр. нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. Сімферополь, 2011.
3. Громадянське суспільство Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник. Київ.: Знання України. 2002. 654 с.
4. Іщук С. І. Сучасні концептуальні засади визначення поняття «громадянське суспільство» як політико-правової категорії. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2020. № 2(22). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20isippk.pdf>.
5. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Львів : Червона Калина, 2002. 276 с.
6. Основи демократії : підручник для студентів вищих навчальних закладів. за заг. ред. А. Ф. Колодій. 3-тє вид., оновлене та доповнене. Львів : Астролябія, 2009. 832 с.
7. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії. За заг. ред. проф. А. І. Кудряченка. Київ. : НІСД, 2007. 396 с.
8. Соляр С. Громадянське суспільство: загально-теоретичні підходи до визначення. *Вісник Академії правових наук України : збірник наукових праць*. Харків. : Право, 2013. - 2013 р. №1(72). С. 271-279.
9. Структурні виміри сучасного суспільства : навч. посіб. За ред. С. Макеєва. Київ. : Ін-т соціології НАН України, 2006. 372 с.
10. Третій сектор в Україні. Теоретично-правові та практичні аспекти розвитку). Київ.: ФПУ, 2000. 47 с.
11. Цвих В. Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика. Київ.: ВПЦ „Київський університет”2002. 376 с.
12. Alexander J. Civil society I, II, III; Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformations // *Real Civil Societies. Dilemmas of Institutionalization*. London etc: Sage, 1998.
13. David Boaz. Key Concepts of Libertarianism. URL: <https://www.cato.org/commentary/key-concepts-libertarian>.
14. Habermas J. *Between Facts and Norms*. Cambridge, Mass. : MIT Press, 1998. 631 p.
15. J. L. Cohen and A. Arato *Civil Society and Political Theory*. New York. MIT Press. 1994. 800 p. , p. 118.

#### **Yakubovskiy V. P. Civil society: essence, key features and role in the modern world**

*The purpose of the research is to determine the essence of civil society, its key features and role in the modern world, as well as to analyze the impact of civil initiatives on social, political and economic processes in the conditions of globalization and democratic transformations. The article examines in detail the concept of civil society, its role in the modern world and its main features. The author offers a comprehensive definition of civil society, emphasizing its dynamic nature and importance for the democratic development of society. Analyzing various aspects of civil society, the author singles out its key features, such as the active participation of citizens in public life, the development of public organizations, the presence of public control mechanisms, and a high level of social trust. Special attention is paid to the role of civic activism and volunteering as driving forces for the development of civil society. Next, the author explores the functions of civil society in the modern world, including its role in strengthening democracy, protecting human rights, promoting social justice and sustainable development. Civil society is considered as an important mediator between the state and citizens, which ensures the balance of interests of different social groups. In addition, the article analyzes the role of civil society in addressing contemporary global challenges such as climate change, economic inequality and migration crises. The author emphasizes that civil society can become an effective tool for mobilizing society to solve these problems. The scientific novelty of the study lies*

*in the complex approach to the analysis of civil society, which combines theoretical developments with empirical data. The author offers an original vision of the role of civil society in the context of contemporary global challenges, focusing on its potential to create a more just and sustainable world. The results of the study are important for the development of state policy in the field of civil society development, as well as for the activities of public organizations. The obtained data can be used to develop programs to support civic activity, strengthen social cohesion and increase the level of trust in society.*

**Key words:** *civil society, democracy, social changes, rule of law, public control, social justice.*